

SZAKOLCZAY LAJOS
Idők méhéből

Kiss Tamás költészetéről

A Nyugat harmadik nemzedékének költői – amikor már az első nemzedék nagyjai is itt-ott feledésbe merülnek – nehezen törnek át a hallgatás-elhallgatás homályát. Pedig karakteres életművet mondhatnak magukénak. Egy Weöres Sándor, egy Jékely Zoltán, egy Takáts Gyula, egy Vas István, egy Zelk Zoltán, egy Rónay György, hogy a tragikus sorsú lírikusokat, Radnóti Miklóst és Dsida Jenőt ne is említsem, akkor is érték, ha költészetük csak búvópataként van jelen a magyar lírában. Mert a búvópatak, minthogy a korizlés folyton változik, bármikor fölbukkanhat, s a véle felszínre került szépség éppoly törvényerővel – a lírai „szédítés” varázslatával – fog bírni, mint az elfogadott klasszikusaink értékfolyama.

A száz éve született Kiss Tamás, akinek szülőföld-lírájában a *csend apoteózisa* mindig robbanásra kész állapotban van, ebbe a vonulatba tartozik. Debrecen katedrálisában Hortobágy az égbolt – a „visszavont” természet szerény javainak tisztességében is tündököl –, s aki erre föl akarja festeni az *alföldi életérzés* – a végső soron egyetemes tudássá váló lelkiület, egy kissé fellengzősen, honszeretet – színeit, az lett légyen bármily tudós, a táj rabjaként fölöttébb megszenvedi az őszinteség, az őszintén kimondott szavak kataklizmáiban való, akár örömet hozó vergődés buktatóit.

A kismesteri attitűd lehet ugyan – az utókor gondolja így – szívfájdító, de a pillanatban való élés (minden költő a maga kovácsa) „kicsit” és „nagyot” egyaránt ösztönöz saját világának a kiteljesítésére. A vagabund természetű Csokonai zengő húrjait ma már nem lehet visszahozni, s azt a „gyalogló mindenséget” sem – akarjuk, nem akarjuk, itt Csurgó sara is kozmikus irány volt –, amelyben a rokokós lendületű ének csaknem angyali karral találkozik.

Oláh Gábor „komor”, hősies pózban megnyilvánuló debrecenisége, és – újra egy elfeledett nagyság – Gulyás Pál Vejnemőjnen kódéba bújtatott, minden ízében érzékeny „Csonka-tornya” kínálta a példát a *couleur locale*, vagyis a helyi szín általánossá – egyetemessé! – való tételére. Az ő *szállongásukkal* szemben a *Mérleg hava* és a *Holdkikötő* dalosa józanul tiszta elmével a szülőföld porában talált megigazulást.

Bár hideg szalmával töltött volt eme jászol, a kiskunsági Odüsszeusz mindig ide tért vissza. A református kollégium, az életet adó *dajka* vonzotta vagy Csokonai Vitéz, magasságát tekintve Brancusi *Végtelen oszlopával* vetekedő *piramisa*? Netán a szégyenség ünnepivé csiszolt, az ősök ciberejét gyémántnak láttató kövei?

Nem tudhatni.

De azt igen, hogy a hit oszlopai mily hatalmas súlyt tartottak. Az ajtaján kopogó Jézusban a megváltás szimbólumát látta a költő, s ezért is biblikus erővel szólt a szeretethimnusz. (Ahogyan Tamási Áron nevezetes regényében egy négerrel mondatta ki boldogságunk talpkövét, a világban való otthonosság-érzetet, úgy a kálvinista Róma poétája is verséhez mottóként egy amerikai néger spirituálé szavait használta.)

„Valaki áll ajtód előtt, / ne zárd ki őt, ne vedd ki őt, / valaki vár ajtód előtt, / nyiss ajtót és engedd be őt. / Valaki vár ajtód előtt, / engedd be őt, engedd be őt, / fogadd be, szóba állj vele, / ma este vacsorálj vele. / Jézus az ott, Jézus kopog. / Ismerj rá bűnös, ő kopog, / teríts egy asztalt már vele, / ma este vacsorálj vele. / Óh élj vele és halj vele, / óh bűnös, menj és halj vele: / valaki vár ajtód előtt, / engedd be őt, engedd be őt” (*Ajtódon kopog valaki*).

Érdekes megfigyelni, hogy Kiss Tamásnál a *hit kozmosza* szegény tisztességgel miként üli meg a *tájat*, valóságos organikus élményt keltve. (Weöres Sándornál ez, vagy az ehhez hasonló *szimfonikus áradás* mindent átvilágító orfikus mosolyként jelentkezik, a Pannon derűt sugárzó Takáts Gyulánál pedig a keleti fényben – és bölcselemben – úszó *domboldal* lesz a lírai én kivetítője.) A természeti tüneményként megvillanó napszakváltás is, az érzéki metafora lélekharangjaként, tükrözi ezt, ársaságéretté téve a szenvedést: „Mikor lement a nap, vércsöppet / hagyott az alvó ég szemén. / Aludni kéne s nem tudok, / akárhová is fekszem én. / Nem tudok én aludni már, / esténként felver a magány, / árva vagyok, magyar vagyok, / költő vagyok, s nincsen hazám”.

De még inkább tükrözi a föld-hit-kozmosz bensőséges hármását a *Kunsági elégiát*, nagy antológia-versét (ahonnan a fönti sorok is idéztettek) valósággal zsolttárrá avató vallomás: „Lehettem volna valami, / úgy vinne magával az út, / ha hangtalan magam mögött / lezártam volna egy kaput. / Ezüst csengettyű lenne szóm, / csiklandozhatná pálmalomb, / nem ilyen pusztába vesző, / ilyen együgyű nyájkolomp. // Csak föld vagyok, csak víz vagyok, / amit az Isten

lelke tölt, / s úgy szólok, mint ha víz alól / fejhangon
 énekel a föld. / Gonosztól elzárom magam, / hamis
 ige már nem vakít, / látok, mint istent láthat az, / aki-
 ben tiszta szív lakik. //
 Látlak honom, te hontalan,
 / te gyermekednek mosto-
 ha, / ki jót adott mindenki-
 nek, / csak a magyarnak
 nem soha. / Kiért ám mégis
 élni kell, / irántad szívet
 szítani... / Adj fegyvert
 kezembe s mondd meg /
 miként kell meghódítani.”

Egy szelíd, művelt, a
 vers minden csínját-bínját
 tudó, a teremtés előtt fejet
 hajtó Jeremiás panaszsza-
 va ez, aki hiába készül a
 haza fegyverrel való meg-
 hódítására, számára a dal
 az igazi fegyver: a *csen-
 gettyűszó*. Sejtí, mi több
 tudja a katonákra váró
 kegyetlen véget – „Hó alatt
 lesz a temetője, / kopjafája
 orosz vadon” (a költemény
 1938–1940-ben íródott) –,
 s szégyelli is magát, hogy
 „arulóként” csupán szavaival vehet részt a „széjjel-
 szórt, árva tüzek” összehozásában, de ez a „belső”
 kívülállás – paradox, az erkölcsi jóval való föltétlen
 azonosulás – erősíti lelkét az elkövetkezendő vers-
 csatákra.

A népi indíttatású Kiss Tamás lírájának legben-
 söbb köre a honszerelem. Ebben természetesen
 benne foglalatik – világító, mi több perzselő fókusz-
 ként – Debrecen a maga szellemi kilátóival s tornya-
 ival, s nem kevésbé a *táj* szimbóluma, a szegény-
 tisztesség s nemkülönben az Alföld pásztorsubájá-
 nak a melege. A föld és az ég *csokonais és földis*, a
 természetet rokokóba – értsd itt ez alatt: *ünnepibe* –
 öltöztető egybeborulása.

Aki eme költszetben a vers hangulati hátterére
 kíváncsi, s a szemérmes, ám annál izzóbb szülőföld-
 szeretetben megnyilvánuló érzések – ellágyulás,
 büszkeség, stb. – természetrajzára, az ne csak a főnix-
 madárként újra és újra föltámadó, megújuló kálvi-
 nista Róma és az azt körülvevő pusztta „harangjaira”
 figyeljen (*Csokonai piramisa; Debrecen; A dudás*),

hanem a lepkekönnyű, szinte a „semmitlen semmi-
 ből” született, az ódai szárnyalásnak ellentmondó
dalocskákra is.



Kiss Tamás

Az egyikben a természet
 kozmikussá táguló világfél-
 tése fogalmazódik líra-
 örömmé: „Almafán rubint
 tetű, / smaragd a rózsabim-
 bón, / nemes topáz a cse-
 resznyén, / drágagyöngyör
 a ringlón. // Tündöklő fér-
 gek serege / tapad virágra,
 ágra. / Tisztító mérgek per-
 mete / vigyáz már a világra”
 (*Védtelen világ*). A másik-
 ban a megszólítás bensősé-
 gességét illetően „oroszos”
 beütéssel vall a költő sosem
 titkolt magyarságáról:
 „Édes hazám, anyácskám, /
 vérrel itatott földem, / akit
 nem vettem, nem loptam, /
 és nem is örököltem, // csak
 öledbe lopakodtam, / te
 nyelvet, nevet adtál, /
 köszönöm, hogy magyar-
 nak, / fiacskádnak fogadtál”
 (*Köszönet*).

Mindkettőben a *táj* melankóliája szabadítottatott föl,
 mintha az évtizedekkel azelőtti érzés – „Csendes
 vidék, kocsim kattog csak, / meg a szívem. Az ember-
 ek / is csendesek: dohányt morzsolnak / a kemény
 zsellértenyerek” (*Vasárnap*) – érzékenyebb, tömö-
 rebb változatai képesek volnának egybeötvözni
 (megtörtént!) a vigyázó *rontás* reneszánsz fényének
 és a honszerető zsolozsma ellágyulásának elegyét.

Ám a kitekintés – *Jó reggelt, Párizs!* – modernebb
 verset szült. Ez a kakofónia jóval fölülmúlja, bartóki
 metropolisz-üstdob lendülettel, a Hortobágy organikus
 létzaját, és nem kevésbé fölülmúlja a szívközép
 világvárosának tekintett (érett!) Debrecen surrogó,
 kalimpáló, ám a tájba mégiscsak belesimuló hangza-
 tait is. „Morajok, hangok, idők méhéből egy nyelv
 kezd kialakulni, / testvéri szavakat keresünk, meg-
 osztani emberi létünk, / szívünk bábeli csendjét,
 ember-előtti magányát, / s új színeket, hogy méltón
 köszöntsünk titeket sárga, / levélzöld, változatos sok-
 szögek, vonalak enyhén / egymásba bújó legyezői,
 boulevardok folyama...”

A „körök-terek-tengelyek-átlók, geometriák dal-lama: város” nem a szobrász Medgyessy Ferencet, és nem is a festő Holló Lászlót – a magyar Alföld két karakteres képzőművészt – idézik, hanem Picassót. A huszadik század szétrobbantott formáit. A valóst és a valótlant összekapcsoló – a torzítás révén képszerkezetével még inkább sokkoló – életművészt. Ha a *Prága tornyai* című költemény a megnyugvás, a csöndek lépcsőin föl-le járó idő szimbóluma – „csipkéken az éj pora / ám füstből, párából, napból / fölöttük arany kupola; // felhők szálaiból a csend / akár csak Husz, Löw rabbi, Rilke / három színű szakállaleng” –, a *Jó reggelt, Párizs!* a szétszaggatott, harlekin-mozzanatai ellenére ugyancsak kiáltó „közösségi” magányé, a szorongást is előhívó fájdalomé.

Ám bármekkora, bármily izgalmas világvárosi élmények – Párizs, Velence, Róma, Prága sugárzó köveinek, történelmének fényei – öveztek is a lírahős útját, élesítették a költő elmekardját, hogy Európának európaiként mutatkozhasson, Kiss Tamás, az elbeszélést, költői életrajzot, esszét s tanulmányt ugyancsak szellemi próbaként űző – kiválóan űző – író „időpalántái” végső soron mégiscsak a hajdúság homok- és fűszálkatedrálisaiából fakadtak. A honszeretet körével párhuzamosan, mindenkor egymást erősítve, kialakult egy másik kör is, amelynek mítoszi ereje nem kisebb, mint amazé.

Nem kisebb, mert kettős fonatú. A filozofikus lírabölcselet (ideértve a *Biblia* hathatósan jelenlévő szimbólumvilágát is) és a néprajz-népköltészet mélyrétegeiben megmerülő mitológiai irányultságú balladisztikus „mese” sodortatott egybe. A *Lopózni vérező cserén* nem a kétféle szál valamelyikére, sokkal inkább a költői magatartás milyenségére, a törhetetlenségre példa. „Lopózni kell a költőnek, szelíd / vadak nyomán, vérező cserén, / ne hallja senki lépte csörrenését, / fegyverzajra váltsa lábait / és csak előre: mert sebezhetetlen.”

Ez az alapállás bátor önfeltárára sarkall, miként a *Gyorsvonat* közli – „Gondoltál arra, hogy honnét jövünk? / kíváltunk, lettünk, mozgunk és nővünk, / Osztható pont és fénybe öltözött, / a Semmi és a Végtelen között, / mert homlokunkon hordjuk a jegyünk, / és felmutatjuk, amerre megyünk” –, és paradox, a „látva lássatok” jegyében megvalósított rejtekezésre szintén.

Kiss Tamás itt – a *Medvesíratóról* van szó – a Vejnemőjnen szakállába – erős földzsinór – kapaszkodó Gulyás Pál, a költők költője csónakjába ült.

A *Földanyát* szólítván (rejtelmes szálak) a mítosz tengerén hajózik. Költeményében ama híres kolinda dallamvilága úgy sejlik föl, hogy a szabadságra vágyó *fiú* hite ott van a kíméletlen „láncsörgésben”.

„Jaj, atyám, hogy ide szálltam, / ezüst bölcsődtől megváltam, / kék egedet megutáltam, / mert nem találok enyhelyet, / téli nyugalmat nem lelek. / Alvó moha-ködben hállok, / manók ösvényén bujkálok, / az ezüsfürtű nyírfákat, / arany-tobozos cirbolyákat / körülöttem mind kivágták. / Eledelem mind elfogyott, / tavi halam megrohadott, / tövig irtott erdők tönkjén / fekszem a Világ Közepén. // Tízujjúak nagy sereggel, / csőre töltött fegyverekkel / vetnek rám farkaszemet. / Ég-leányának neveznek, / Ég-fiának emlegetnek, / táncot járnak, kedveskednek, / kántálnak és szenteskednek. / Bundám négy gombját gombolják, / bundám öt gombját gombolják, / jobb szememen ezüstpénné, / bal szememen ezüstpénné, / alóluk folyik a könnyem: / nem látom tőlük egedet, / nem látlak benne tégedet.” (Az 1983-as *Hang és visszhangban* műfordítások is szerepeltek. Az itt közölt – újraköltött! – román népballada, a *Miorica* hasonló költői erényeket mutat.)

A lírikus kozmikus éhségé Adyt és Bartókot, Illyést és József Attilát, a *Báránkyát* és a *Kalevala* jégcsillamos tájait s nem utolsósorban – verscím mondja – a *pecsétek* felnyitásával és föltörésével ide-emelt *szenteket*, szent helyzeteket, a *Jelenések könyve* világmagyarázó igazságait habzsolta föl. Látomássá téve a látás bibliai-mítoszi törvényeit, mi több, szivárványt fonván Hortobágy valós és álomhorizontja fölé – „Én láttam, mikor a Bárány / a négy angyal között / feltörte a pecsétet / és napba öltözött” –, hogy ebben a lírikusnak mindenképp eszményi állapotban, ihletteremtő gesztusban megvilágosodjék a csoda. Az *élet* mint az alkotó legfőbb kegyelme. „Nem halni vágyom én, / s ha nem is élni, / de nyitva tartani az életet, / beoltódva egy nagy szerelemmel” (*Rilke-inspiráció*).

A *Zsoltár* emberségképe híven tükrözi a *kereső* – és szinte minden pillanatban *megvilágosodó* – látnok *telített* nyugalmát. (Kissnél ez a „termő béke”). Igaz, ebben a nyugalomban az ember-föld-mikrokozmosz, a csillagkereső varázslat bombái robbannak, de az örömmel és szenvedéssel szegélyezett arc attól válik széppé, hogy az *élő* és az *életelen* összeborulásában a megsejtett golgotai sötétség mellett ott van – lelki szemeinkkel látjuk – a boldogságösvényét övező, csaknem megnevezhetetlen fény is.

A felütés axiómaszerű, csaknem kopogó „útjelző táblái” mellett – „Nyugtalanul keresem a szót. A helyen a Földön. / Nem a pénzt –, az egyensúlyt. / Nem a támaszt –, a harmóniát kutatom, / a termő békét, nem a nyugalmat, / a rendet –, s nem a félelem-adta fegyelmet” – a lírai én akárha ars poeticának tetsző vallomása lesz a vers fókusza.

Az „ember, az emberiség” kezébe fogódzni akaró költő letérdel a lét (a Tenger, a mítoszi Teljesség, ebben rokon Gulyás Pállal) imazsámolyára, és megrendítő szelídséggel bukik ki belőle a zsolozsma. „Én úgy vagyok ember, ha érzem az ujjam / egy idegén, hűnyt szemmel a meg-megiramló / pillanatot, ha fordul a földünk s mögötte / lenyugszik, felkel a Nap. / Úgy vagyok ember, ha tudom, hogy / az állatöv minden csillaga ott fenn / lebeg egy-egy fűszál hegyén, kiszabott útja szerint, / és ha szelíd katalinrózsa vigyáz okosan / odalenn a tüzes hasadóanyagokra, / ha anyafarkas mellett kis gida térdel, / foltos puma ölen heverészet a bárány, / baziliszkus-lyuknál gödölye – / ember mellett az ember...”

A biblikus szeretethimnusz fölszippantja Hortobágy legét, magába oldja az „életet adó” Debrecen és nagyjainak példáját, a *Biblia* jelkép-rendszerével – szakrálissá emelve a nyüzsgő természet paradicsomi állapotát – barátot és ellenséget ültet az Úr asztalához. Az énekes minden szavával az ég ajtaján kopogtat, hogy megszűnjék – oldódjék! – a kíméletlen, „ember az embernek farkasa” állapot.

Ha organikus *létboldogsága* a fűszál hegyére (kozmosz erejű mező) és a megszenvedett múlt magyarságélményére támaszkodik – ama híres zoltárt parafrázálva megerősödik minden, hiszen az én bebocsáttatásért eseng: „Gyötör a szomj szelíd szavakra, / vadonból is kiátkozott: / s mint szarvas szép híves patakra, / színed elé kívánkozok” (*Amor sanctus*) –, hogyne kapna szerepet ebben a szeretet-össztáncban a család. A középpontban, miként a *Kis köves gyűrű* mondja, az „anyai nagyanya Puskás Eszter kicsi termetű asszonyka” áll – talán azért is, ha nem legfőképpen azért, mert „önéki Szenci Molnár Albert *Zoltáros könyvecskéje*, meg Szikszay György öreg *Keresztyéni tanításai* még anyanyelve volt” –, ám a fókusz az időben hozzánk közelebbi szeretetteket, a hitvest („S olyan jó közeledben, / szép minden, ami van, / szép a jövő: öledben / mosolygó kisfiam” – *Férfitánc*), a gyermekeket (az egyiket elvette az

Úr) és a friss sarjadásnak számító unokát ugyan csak magába fogja.

A klasszikus maszkot magára öltő Bolond Istók – ismerjük a magyar líra kicsapongó „filozófusait” – még elmorfondírozhat a könyörtelenül megváltozott világ furcsaságain, hiszen azért hord csörgősipkát, hogy mindent lásson: „Futós időt ki ér el / lóval, fakó szekérel? / Úgy látszik azt megérem, / hogy a Nagy Piac téren // körülkerítnek egyszer, / kockákkal, panelekkel, / egekig ér a ritka / legű betonkalitka. // Hová megyek, ha mégis / cementből lesz az ég is, / tündéri ketrecemből, / hazámból – Debrecenből” (*Bolond Istók tűnődése*).

Viszont a Marcus Aurelius szellemének adózó költő – mert bölcs, mert tapad az élet-igazsághoz – tudván tudja, hogy lassan „a tenyészet az enyészetbe fordul”. Biztatja magát: „Ne keress te búvóhelyet sehol, / lépj befelé, saját lelkedbe inkább”. A pusztai létet és Kiskunság csillagait hajdan zsolozsmává emelő *áradással* szemben – mennyi versformában és minő lendülettel szólt a népi dudát és a reneszánsz hárfát megidéző dal – a meditatív csönd húrja hallatszik. Nem kivonulás ez még, és nem is búcsú, ám könyörtelen számbavétele az idő múlásának. Hogy megmutathassa, miképp zajlik a „fordulat”, a továbbiakban merre visz az Út, „merre visz (a) vezérlő Értelem”?

Inkább hogy a pontos fogalmazás *megvilágító* sejtelmével egymás mellé rakott szavak – amelyek régen még várórokként mindent védtek – érzékeltetésük a kedélyváltozás mélybe vivő lépcsőin való poroszkálást. Ha a hangulat változott is, a vers *óborra* nemesedett. „Eljön a nap, amikor az lesz az egyetlen / nagy feladat, hogy élsz. Közel a reggel, / mikor először nem süt fel a szív. / Csend lesz. Hiába rikoltanak a kakasok. / A dolgok sugárzási szintje is alábbhagy. / Szólj akkor így: »éltem« – múlt időben, / és nyereséged lesz neked az a reggel. / De tán a nap is – orcátlan reménnyel (*A „Csarnok” faliképei*).

„Költők, vigyázzatok a versre! – így szól az öregkori *Intés költőkhöz*. Majd ugyanitt: „Töltsétek meg a verseteket csenddel!” Kiss Tamás ekkor már – verscím közli – a végső szót keresi. Ám a költőnek sosincs végső szava, vagy ha van – legyen az akár gyémánttal burkolt –, sosem teszi hiteltelenné az előtte lévőket.

Ezt is, azt is – mert hitelek, mert bizonyosságai annak az „öt ujjnak”, amely papírra vetette őket (*Tamás éneke*) – az idő meg fogja őrizni.